

פשר חידות: חמש חידות לחתונה מאיטליה

צבי מלאכי

לפרופ' יונה דוד, שהוציא לאור שירים רבים
ומחזות של יהודי איטליה, לימד את ספרותם
לרבים, ונושאי מחקריו מתפרשים על פני
אלף שנות הספרות היהודית באיטליה.

החידה האמנותית הייתה מן השעשועים האהובים בקהל המשכילים היהודים באיטליה ובהולנד. השתעשעו בחידות ביומי דפגרא: בהתכנסויות חברתיות בחנוכה, בל"ג בעומר וכדומה, וכן לחידוד תלמידים. במיוחד תפסה החידה מקום נכבד במסיבות החתונה, שבהן גם הציגו הצגות ומערכונים, שרו יצירות מוסיקליות וניגנו בכלי זמר. החידה היוותה אתגר רוחני למשתתפי החתונה: הם קיבלו לידיהם טופס נאה, מצוייר בכתב יד או מעוטר בדפוס, בנוי לפי מתכונת שירית אמנותית מורכבת. מלבד עיטורים מסגרתיים ואיורים הרומזים לעתים לשם החתן והכלה, צוירה בראש דף החידה 'צורת החידה', ציור תמונה שהוא רמז ויזואלי חידתי לנושא החידה. סמוך לזה ניתן 'מוטו' — מכתם שירי הרומז אף הוא לנושא החידה. אחר כך ניתן שיר בן סטרופות אחדות שתפקידן לכסות, ובה בעת גם לגלות, את סוד הפשר הכמוס. במקום מסוים בשיר הוסתר 'הלועז' — שמו הלועזי של נושא החידה.

על פותרי החידה היה לפענח כל פרט ופרט שבחידה, ולכתוב את הפענוח בדרך שיר מקביל לשיר החידה: במשקל ובחרוז זהה. שיר הפתרון נכתב במהלך החתונה ושבעת ימי המשתה, ועל-פי רוב הוא לא נדפס ולא עוטר. לכן נותרו בידינו פתרונות לחידות רק באותם מקרים שבהם חידות ופתרונותיהן קובצו על-ידי מחבריהן בקובץ כתב יד, ולעתים נדירות אף נדפסו בספר. ואולם רוב הפתרונות לחידות לא הגיעו לידינו, וזו הסיבה שנותרו בידינו חידות רבות שלא נפתרו עד היום הזה.¹

1 על החידה ראו: דן פגים, על סוד חתום, לתולדות החידה העברית באיטליה ובהולנד.

אנו מביאים כאן חמש חידות ספרותיות מאיטליה ופתרונותיהן, והן כטיפה מן הים. ברם גם תוספת מועטה זו מעמידה אותנו על תפקידו ומעמדו החברתי-הספרותי של ז'אנר זה שהיה נפוץ הרבה בחיי התרבות של יהודי איטליה במאה הי"ח.

חידה א

זוהי חידה לחתונה משנת 1780, מצוירת בצבעים על קלף, מאוסף מוזיאון ישראל 3545-4-64; 177/64. המחבר חתם כנראה את שמו באקרוסטיכון "ישעיה חיים", ואין ידוע עליו מאומה (אפשר גם שהשם החתום הוא שמו של החתן שהחידה הוקדשה לו, אם כי במקרה כזה היה מופיע על-פי רוב גם שם הכלה). החידה פורסמה על-ידי דיזי רקח-גיכרה בכתב העת רימונים 6-7 (תשנ"ט) עמ' 35, ללא פתרון. בהערת המערכת למאמרה צוין: "למעלה ממאתיים שנה חלפו מאז שהוצגה חידה זו לפני המסובים בחגיגת חתונה באיטליה, אולם עד היום היא לא נפתרה". והנה הגיעה העת, והריני פותר בזה את החידה.

לחידה שיר פתיחה, ובשורתו האחרונה נרמז התאריך: פרשת ויקרא שנת ה' תק"מ (1780).

אֶפְתָּחָה בְּמִשְׁלַל פִּי לְשִׁיר וְשִׁבְחָה
 כְּשֶׁלְחָן עָרוֹף הִיא לְפַל עָרוֹכָה
 לְכַבֹּד חֶתֶן וְכֹלָה שְׁשׂוֹן שְׁמִחָה
 כִּי שָׁם צָוָה ה' אֶת הַבְּרָכָה
 בְּסִי[דר] וְשִׁ[נת] וְכִי תִקְרִי[ב] קָרְבַּן מְנַחָה
 לַפ"ג.

משקל שיר הפתיחה אחת עשרה הברות בכל טור, השווא נחשב כהברה. אחרי שיר הפתיחה באים צורת החידה, המוטו, וגוף החידה — תשע מחרוזות מרובעות טורים בחריזת אכבא, במשקל שמונה הברות בטור. השווא הנע נחשב כהברה.

ירושלים, תשמ"ו; מיכל שרף, החידה הספרותית בחיבור "זכרון ירושלים", בתוך: דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, 1990; טובה רוזן, לנסות בחידות, הספרות 30-31 (1981), 167-183; טובה רוזן, החידה כמשל, דפים למחקר בספרות, 12 (2000), עמ' 7-23.

צורת החידה: מצויר גמד ומעליו ראש שור.

E questo Del Pighmeo il suo gran Merito: Che
כתובת באיטלקית אומרת: di una Testa D'un Bue Vien inserto
להוסיף לו ראש שור.
לפני שיר החידה בא מוטו.

Motto

אם ראש השור עלי ראשי
שש אנוכי בו אתפאר
שם תתיחד סוף סוף נפשי.

[גוף החידה]

יש לי קורבה באנשים
כי אין אדם דר בזבולי
בין הנשים שמחת גילי
שרים לשיר לי מבקשים

שש אנכי בזמן הזה
כי בי פוקד איש את רעיו
כל אחד הוא בשעשועיו
עשיר עני חשוב נבזה

עמי נכבה מלוחם אף
עת בערה בו חמתו
נגד איש בער עזרתו
אותו הציל טעמה שאף

יום איש ישיש מצא מצא
בראות זרחי הסוד ברור
בכפל שם יראה צרור
קרן הפוף כל ריב מצה

האיש מנוח אל רגלו
ממצא יבין שמי לועז

דל יַחְרוֹק אִם אֵינוּ עוֹ
 קוֹמֵץ לְגִמּוֹל בְּגוֹרְלוֹ

חַי אָנִי אֶל אִישׁ בְּדַעְתּוֹ
 25 פֶּה אֵין לִי עוֹד לֹמֵר דְּבָר
 אֲתִי הָאִישׁ עַל אִישׁ גָּבַר
 נִיצוֹל מֵאִישׁ בָּא לְקַרְאָתוֹ

יִתְבָּאֵר לָךְ עוֹד אֶת סוּדִי
 תַּן עֵינֶיךָ בְּשֵׁם שְׂדֵי
 30 סְגוֹר פֶּתְחוֹ הָאֲזֵן עֲדִי
 כְּאוֹר חֲמָה יִזְרַח הוֹדִי

יִדְעֵךְ לָךְ סֵף מְסַפְרִי
 קַח קִנְיָנִי וְשִׁתָּה יֵינוּ
 35 זֶה חֶק צְדִיק מֵאֵת קוֹנוֹ
 כִּי בּוֹ יְבוֹא בֵין אֲמָרִי

מְנִי הַסוּד תְּבִין בְּשָׁמִי
 עַת חָרוֹן אַף בָּם וַיִּלָּךְ
 עֵין הָרוּאִים תָּרִים דְּגָלָךְ
 40 אִם זֶה תִּדְעֵךְ תְּבִין טַעֲמִי

תם ונשלם
 שבח לאל בורא עולם

פתרונה של החידה: המלה 'שי' שפירושה מתנה, מענק.
 פשר צורת החידה: הגמד הוא האות יו"ד, הקטנה באותיות, ואפשר להוסיף לה
 את ראש השור, האות שין. יחד: שי.
 פשר המוטו: אם האות ש"ן שבראש 'שור' תצורף לראשי, לאות ש"ן שבראש
 "שי" — אהיה שש, שמשמעו אשמח; ואם לסוף המילה נצרף את סוף 'נפשי',
 היא האות יו"ד, תיווצר המלה 'שי'. וכן, החצי השני של 'נפשי' היא 'שי'. "שש
 אנוכי ובו אתפאר": ראה רש"י שמות כה ה על התחש — הסגונא שְׁשֵׁשׁ
 ומתפאר בגווניו.

פירוש שיר החידה:

4. יש לי — למילה 'שי' — קורבה באנשים, שכן 'שי' כלול באנשים. ועוד: המלה 'יש' היא היפוך 'שי'. 5. אין 'אדם' דר בזכולי — אין אותיות 'אדם' כוללות שייך ויו"ד. 6. בין הנשים שמחת גילי — יש 'שי' במלה 'נשים', וכן: 7. במלים שרים, לשיר, מבקשים. 8. 'שש אנוכי' — הצירוף מצוי גם במוטו, ושם רמז עלום הוא. בזמן הזה — בזמן שמחת החתונה, בה מרבים במתנות. 9. כי בי — בשי ובמתנה פוקד איש את רעיו. 10-11. השי הוא שעשוע לכולם: עשיר ועני, חשוב או בזוי. 12. עמי נכבה כעס הלוחם, כנאמר: ומתן בסתר יכפה אף (משלי כא יד). 13-14. נגד איש בער וכו' — לא ברור למי הרמז; מיהו איש בער ששאף טעמו של השי וחס על נותנו. ואפשר שהכוונה לעשיו שראה מתנות יעקב וחס עליו (בראשית לב). 15-17. באיש 'שיש' נתברר הסוד: כפל המלה 'שי' צרור בו בהיפוך, שי שי. 19. 'קרן הפוך' הוא שמה של בת איוב, וכאן מופיע כקלמבור, במשמעות של היפוך האותיות. כפל השם 'שי' בהיפוך מתגלה בנקל, בלי ריב ומצה. ידידי ש"א וגה מציין כי ספר "קרן הפוך", מלות הפוכות הנמצאות במקרא, מאת יונה פארזאנגער, נדפס באמשטרדם בשנת 1847. משמע שהקלמבור "קרן הפוך" לציון מלים הפוכות היה נפוץ בהולנד בתקופות שונות. 20. האיש — המלה מכילה את "שי". רגלו — רמז לשם הלועז של 'שי', מתנה, והיא המלה regalo באיטלקית. 22-23. וגם העני, אם אינו "עז", כלומר, כסיל וגס רוח כבהמה, יחרוק [שן], כלומר יתאמץ לגמול, ולו רק קומץ, למי שקיבל ממנו. 26. אתי — באמצעות שי או שוחד — איש על איש גבר, ניצל מאויב או ממתחרה. אפשר רומז כאן לסיפור התלמודי על שניים שהתחרו על משרת כהן גדול. האחד שיחד את המלך בשתי מידות של כסף. השני נתן לו שתי מידות זהב. אמר המלך: כפה הסייח את המנורה (ויקרא רבה כא ט). ואפשר שרומז לשי שנתן יעקב לעשיו, שבא לקראתו וארבע מאות איש עמו (בראשית לב). 28. עוד רמז לסוד: תן עינך במלה 'שדי'. אם תסגור (תשמיט) את הפתח (הדלת, היא האות דל"ת שבמלה 'שדי'), יישאר 'שי'. 32. סך מספר 'שי' בגימטריה 310. 33. גם סך 'קנקני' הוא 310. 34. חק צדיק — קנקן היין המשומר הוא שכר הצדיקים לעוה"ב. 36. הסוד יתגלה גם במלה 'בשמי', המכילה את 'שי'. וכן כלולה 'שי' גם בשם מחבר החידה ישעיה. 37. במ וילך — כלומר, כאשר האותיות 'בם' (בי"ת ומ"ם) יעזבו "בחרון אף" את המלה 'בשמי' יישאר 'שי'. 38-39. אם תפתור את חידתי ירום דגלך בעיני הרואים ומשתתפי החתונה.

חידה ב

החידה הבאה היא מאת אברהם חי בן עזריאל ריגיו. היא מצויה בכתב יד ב"ספר משל ומליצה ממני הצעיר המחבר אברהם חי ריגיו, נכתב בחדש סיון שנת אתה תקו"ם לפ"ק".

אברהם חי בן עזריאל ריגיו (Reggio) היה אישיות רבנית ידועה. הוא נולד בפיררה ב-1755 ונפטר בגוריצייה בשמונה לינואר 1842. בצעירותו למד אצל הרב שמואל למפרונטי. לפרנסתו לימד את ילדי היהודים בכפרים שונים, וכן הגיע לעתים לגרדיסקה לשמוע את שיעורי הרב ר' אברהם מורפורגו, שלקחו לו לחתן. כעבור זמן נתמנה למורה בתלמוד תורה בגוריצייה, שם גם למד אצל רב המקום, ר' משה חפץ. אחרי פטירת הרב בשנת 1798 נתמנה ריגיו לרב המקום, והוכתר על-ידי הרב יהודה מלוידה מפיררה. בגוריצייה כיהן כרב עד יום מותו. הוא נתפרסם בלמדנותו, ורבים פנו אליו בשאלות הלכה. חיבורו ב"ג חלקים ספר "אשל אברהם" מצוי עדיין בכתב יד. באוסף מונטיפיורי בלונדון שמורים מכתבים רבים שלו ואליו בעניני הלכה, טופס מעשה בית דין, הסכמה לקובץ כתב יד "קבוצת הכסף", וכן דרשה באיטלקית לזכרו.² בספריית "עץ חיים" באמשטרדם מצוי "פירוש תא שמע — סליחה — מהחכם ... דק"ק גוריצייה (נעתק פאדואה 1830).³

כתב היד המכיל את החידות נכתב בשנת 1786, ויש בו שירים, קינות וחידות אחדות. מן המבואות לחידות אנו למדים על ההזדמנויות לכתיבת החידות ועל הזמנים והאופנים שבהם נכתבו. בסוף אחת מחידותיו צירף "חידה על בעל החידה", דהיינו חידה שפתרונה הוא שמו הפרטי — אברהם:

ק' מאות אַבְנִים תִּקַּח
וְהִשָּׂאָר יִהְיֶה שְׁמוֹר
ד' מאות דְרָהִם תִּקַּח
וְהִשָּׂאָר עָלֵי אָמוֹר

פשר החידה: קח ממילת 'אבנים' את שלוש האותיות 'נים', שמספרן בגימטריה מאה (=ק), ושמור את השאר: אב. ממלת 'דרהם' השמט את אות

Descriptive Catalogue of the Hebrew MSS of the Montefiore Library, by Hartwig 2
Hirschfeld, London 1904, Nos. 161, 164, 173, 176, 183, 259

L. Fuks et al., Hebrew and Judaic Manuscripts in Amsterdam Public Collections II. 3
Catalogue of the MSS of Ets Haim, Leiden 1975, No. 90 398

דל"ת וישאר 'רהם'. צרף את שתי השאריות ותקבל 'אברהם' – שמו של מחבר החידה.

כמו כן פרסם אברהם ריגיו חוברת "תגלחת המאמר" (ליוורנו 1844) כנגד "מאמר התגלחת" שחיבר בנו יצחק שמואל ריגיו (המשפיל יש"ר), ובו הוא מתיר גילוח בחול המועד.⁴ לחידתו המובאת בזה שנושאה הוא הַזְקָן (והתגלחת) יש אפוא קשר ישיר לאותו פולמוס על התגלחת בין ריגיו לבין בנו. חידה זו, כך עולה מדברי הפתיחה שהקדים לה המחבר, נכתבה לל"ג בעומר:

ויהי ביום ל"ג בעומר יום משתה ושמחה/ ובו ביום התלמידים שמחים
והיה להם למנוחה/ גמרתי בלבי למשוך לבם בחידתי זאת למען יבינו
אותה ויגידו לי קושט דברי אמת וה"ן מערבין שמחת החומר בשמחת
השכל. וזה תוארה:

צורת החידה

עשב

[מוטו:] רַבָּה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה

חִידָה אַחַד יוֹם זֶה יוֹם ל"ג בְּעוֹמֵר
לְכֶם אִישִׁים וְנָשִׁים בְּחוּרֵי חֶמֶד
בְּסְעוֹדְתְכֶם יַחַד עִם בָּקָר צֶמֶד
תִּרְאוּ בֵּינוֹ אוֹתָהּ פִּי תִשָּׂא אוֹמֵר

5 אֲשָׂאֵל מִכֶּם עַל מַה הַיּוֹם מְדוּעַ
אוֹתִי מְשַׁמְחֶתְכֶם מֵהַר תִּגְרָשׁוּ
זָקֵן וְנָשׂוּא פָּנִים יַחַד נִגְשׁוּ
בְכָלִי מְשַׁחֵת נִגְדֵי אֵיךְ אִישׁ צְרוּעַ

10 מַה חֲטָאתִי, סְפְרוּ, אוֹ לִי תְבוֹאוּ
הָאֵם בְּגִלְלֵי אֶתֶן לְכֶם הוֹד הַדָּר
בְּחֶרוֹן תִּכּוּ אוֹתִי בְּחוּץ בְּחֶדֶר?
אֵיךְ אֵיפֹה תִּגְמוּל רַע מֵרַע כְּמוֹהוּ?

4 ראו עליו Reggio, Abraham in: Jewish Encyclopedia ש"י פין, כנסת ישראל עמ' 163.

אֵלֶךְ מִזֶּן אֶל זֶן לְשֹׂאוֹל לְפָגוּעַ
 אֶת מִדְבַּר אֵלֵי הַנָּה שְׁמַעְתִּי:
 15 בְּרִבּוֹת צְרוּת רַבּוֹת עִמָּךְ נוֹגְעֵתִי
 אֲכֵן יוֹם גִּיל אוֹתָךְ אֶכָּה פְצוּעַ

יַעַן חֲמָלָה מִכֶּם הִנֵּה אֶכְבְּדָה
 אֲשַׁבֵּעַ לְנִקּוּם נִקָּם כְּפָלִי כְּפָלִים
 יוֹם שְׁמַחְתְּכֶם בְּלִבּוֹשׁ אוֹפִיר פְּרוּיִם
 20 תוֹךְ בְּתִיכֶם אָדוּר מִשְׁפָּט הוֹסְדָה

נִרְאָה אֲזִי דָבַר מִי יְקוּם בְּאֶרֶץ
 עַת כִּי נִבְזִים תִּהְיוּ וּתְקוּמָה אֵין
 לְבִי יִשִּׁישׁ יִשְׁמַח לְפָנַי כָּל עֵין
 עַד עַת קֵץ וִיהִי פֶסֶת בַּר בְּאֶרֶץ

פתרון החידה: זקן

צורת החידה: עשב, הדומה לזקן.

פירוש המוטו: הזקן צומח "רבבה כצמח השדה" (יחזקאל טז ז). המלה "רבבה" רומזת למלה האיטלקית barba שפירושה זקן.

פירוש החידה:

1-4. פניה למשתתפי מסיבת ל"ג בעומר, אנשים, נשים ותלמידים, האוכלים בשר "צמד בקר", שוורים. 5-8. הזקן, נעלם החידה, שואל מדוע מגרשים אותו בעת שמחת ל"ג בעומר, שכן בימי ספירת העומר אין מתגלחים, אך ביום ל"ג בעומר שבו מותר הגילוח מתגלחים אף זקנים ונשואי פנים, והם ניגשים ללחום בזקן בכלי משחית (כלי גילוח) ולגרש אותו כאילו היה איש צרוע. 9-12. הזקן שואל מה חטאו: הרי הזקן מעניק לנושאו הוד והדר, ומדוע יכוהו ויגלחוהו? הזה התגמול לו? 13. מִזֶּן אֶל זֶן — מצד אל צד, תהלים קמד יג. 14. את מדבר אלי — על פי יחזקאל ב ב, הזקן שומע קול דובר אליו. 15-16. הקול אומר לו כי בעת צרה ואכל הזקן נצמד לנושאו כנגע, אך בעת גילה ושמחה, לכבוד שבת וחג ושמחות, מגלחים אותו "הכה ופצוע". 19-20. הזקן נשבע לנקום במגלחיו: בחג הפורים בלובשם מלבושי זהב ובגדי מלכות, מתחפשים היהודים בזקן ארוך, ולכן הזקן ידור אז בבתיהם. ובעת היותם נכזים בשכרותם יחוג הזקן את נצחונו. פירוש אחר, והוא העיקרי: בחול המועד פסח וסוכות מתלבשים בלבוש נאה אך אסור להתגלח. 21-22. ואז האדם הלא-מגולח

פשר חידות: חמש חידות לחתונה מאיטליה

הוא נבזה ומנוול. 24. פסת בר — על פי תהלים עב טז: "יהי פסת בר בארץ ... ויציצו מעיר כעשב הארץ". לשון צמיחה וריבוי. הזקן המדומה לעשב ייחשב כ"בר בארץ", וכאן מסתתר צימוד דו לשוני: "בר"=תבואה, וכן, מילת הלועז "ברכה"=זקן באיטלקית.

חידה ג

החידה הבאה (שיר ראשון להלן) נתחברה על-ידי שמואל חי מורפורגו. מחברה נזכר על-ידי החיד"א בספר המסעות שלו 'מעגל טוב השלם' (ירושלים, מקיצי נרדמים, תרצ"ד), ואפשר שהיה דודו של ריגיו. חידה זו מצויה בתוך כתב יד "משל ומליצה" של אברהם חי ריגיו (על חיבור זה ראו דברי ההקדמה לחידה ב לעיל). שיר הפתרון (שיר שני להלן) הוא של ריגיו, והוא מסביר את שיר החידה בית אחר בית, כשמילות החרז מקבילות וזהות בשני השירים. בעמ' 87 ו-89 כותב ריגיו, מחבר כתב היד:

ויהי ביום חתונתו וביום שמחת לבו של החתן הנעים כמ"ר גרשון בן לאותו צדיק כמה"ר ישעיה סיניגאליא זלה"ה עם הבתולה יראת ה' ומשכלת מרת בלהה בת הקצין דודי כ' שלמה נורצי יצ"ו. ובראותי גזע ידידים ענבי הגפן בענבי הגפן, דומים בדומים נגעו, הלכתי מהר להר ומגבעה לגבעה עד אשר עליתי להר השירים, ומשם הבאתי את מנחתי זאת נמבזה, שמעוה כמות שהיא השמנה היא אם רזה.

[כאן מובא שיר ארוך שתחילתו: "עיני בהיטי שמחות באו" — צ"מ] ויהי בעת ההיא תוך ימי המשתה בא גבר אהובי ועמיתי כמ"ר שמואל חי בר אליה מורפורגו ובידו מגלה עפה, ויאמר: אחודה נא לכם חידה, והיה אם תגידו אותה בשבעת ימי המשתה ומצאתם, ינתן לכם מנה אחת אפים. ונאמר אליו: חודה חידתך ונשמענה. ויען ויאמר:

צורת החידה
אוהל

[מוטו] והוא יושב פתח האוהל

החידה:

מחוף ימים אל הר שירים אעופה
לכבוד חתן כלה אכה הנבל

אתה בת שיר הרחק מדברי הַבָּל
קומה עזרתה לי מילין אַסּוּפָה

5 כל איש כל עם תמיד בשמי יקראו
מפי עולל יונק אותו תשמעו
תונה שמחה ששון עמי נודעו
ושמי כזכור הן כף אל כף ימחאו

10 וכיד עם חרמי לישועה נודעתי
יושב חושך לפדות מבית הפלא
הגדלתי יד ושם לעשות עם אלה
ונקי כפים מידי חרב הושעתי

15 אז שם אדם בראות צלמי יזכירו
ולמישור העקוב רק בי ישימו
ובכל לשון אותי אישים הקדימו
לולי יון עברי אותי המירו

20 ערפי גדול כשבו ומחופש חפש
אמשול גם בנהרות גם פלגי מים
הנה כל יגע ורפה ישים ידים
בשמי תמיד יקרא ולמשיב נפש

בראש הנה אשב כשור ומלך
מנגד עין סוחר כי לא נגרשתי
אצל רופא אף בשלשה נדרשתי
זה משפט עם ועם מבצר או פלך

25 וכבודי באים גדול הגידו
אצל צדיק אשכון מושב נטעתי
שלש ידות לי בו הספן הספנתי
אגיד האותיות עברים יעידו

דוֹדִים מֶה עוֹד אֲשִׁיר? מֶה קוֹל אֲשָׁמִיעַ?

30 כָּל אִישׁ אוֹמֵר, בְּנִים, כָּל טוֹב כָּל מְגֹד

לְבָשׁוּ שְׁלוֹם כְּמַעֲלֵל שְׁלֹה פְּכָגֹד

קָרוֹב דְּבַק מֵאֶחַ כָּכָה יִבִּיעַ

פִּירוּשׁ הַשִּׁיר: הַמוּטוֹ לְקוֹחַ מְבִרָאשִׁית יח א. שוֹרָה 1: הַר שִׁירִים: פֶּרְנָסוֹס הַיּוֹנִי, הַר הַמוֹזוֹת. 2. אֶכָּה: אַנְגָּן. 3. בַּת שִׁיר: הַמוֹזָה. 7. מְזַכֵּרִים אוֹתִי גַם בַּתוֹגָה, גַם בַּשְּׂמֵחָה. 8. כַּאֲשֶׁר מְזַכֵּרִים אֶת שְׁמֵי מוֹחָאִים כֶּף. 9. עִם חֶרְמִי: שׁוֹנָאִי. 10. סִימָן לְשַׁחְרוֹר אִסִּירִים. 14. בִּי יִישְׁרוּ אֶת הָעֵקוֹב, לְפִי יִשְׁעִיה מ' ד. 16. אֲנִי רַאשׁוֹנָה בְּכָל לְשׁוֹן. 17. שָׁבוּ: אֲבָן יִקְרָה. 22. אִינְנִי מְגוֹרֵשׁ מְעִינֵי הַסּוֹחָרִים, הַנּוֹזְקִים לִי. 28. לְכַאוֹרָה הַפִּירוּשׁ: אֲגִיד אֶת הָעֵתִידוֹת שִׁיבּוֹאוּ (לְפִי יִשְׁעִיה מֵא 23, מֵד 7). 32. הַמַּחְבֵּר הוּא קָרוֹב דְּבַק מֵאֶחַ בִּידִידִיו.

[פֶּתְרוֹן הַחִידָה מֵאֶת אֲבֵרָהִם חֵי רִיגִיּוֹן]

וַיְהִי פְרָאוֹתִי אֶת הַמְרָאָה הַגְּדוֹל הַזֶּה יִשְׁבַּתִּי מִשְׁתוֹמֵם כְּשֶׁעָה חֲדָא, אֲמַרְתִּי אֲנִי לְלִבִּי: מִי יִתֵּן יָדְעֵתִי אֲמַצָּאֶהוּ אֲבּוֹא עַד תְּכוֹנְתּוֹ. וְהִנֵּה דָבָר ה' אֵלַי לֵאמֹר: אֵינֶן זֶה כִּי אִם עַל הָאוֹת הַרְאִשׁוֹן לְאוֹתִיּוֹת לְשׁוֹן לְעוֹ, הֵינּוּ אוֹת A. וּפֶאֶשֶׁר דִּימִיתִי כֵן הִיתָה, וּמִיד קִמְתִּי בְעֵט בְּרִזֵּל וּבִקְסַת הַסּוֹפֵר בֵּין מִתְנִי, וּכְתַבְתִּי עַל הַלּוּחַ (ה)פֶּתְרוֹן הַחֲלוּם כַּחֲלוּמוֹ, עַל כָּל שׁוֹרָה תִּיבַת חֲרוּזָתָה עֲצֻמָּה כַּאֲשֶׁר יִרְאֶה הַרְוֹאָה אוֹתָהּ, מְלַבֵּד עוֹלַת הַמוֹסְפִין עַל דֶּרֶךְ נְאֻמִּים פְּצֵעֵי אוֹהֵב. אִישׁ עַל מְקוֹמוֹ יִבּוֹא כְּתוֹרָה, וְכֵה תוֹאֲרָה:

פִּירוּשׁ צוֹרֵת הַחִידָה

A

וְהוּא יוֹשֵׁב פֶּתַח A אוֹהֵל

שִׁיר הַפֶּתְרוֹן

אֲשָׁא כְּנִפִּי יוֹנָה אֶלֶךְ אֲעוֹפָה
אֶל בֵּית חֶתָן כְּלָה עִם כְּנוֹר נֶבֶל
לְפָנוֹת לֹא עֵת הַיּוֹם אֶל דְּבָרֵי הַקֵּל
רַק אֶל גְּלוֹי חִידָה מִלִּין אֲסוֹפָה

5 אוֹת A כָּל אִישׁ כָּל עִם תְּמִיד יִקְרָאוּ

מפי עולל יונק AA תשקעו
 בקרוא איש AH A שוש אכל נודעו
 גם במחולות A פך אל פך ימחאו

ובעיר רומא אות לישועה נודעתי
 10 אל בן מות לפדותו מבית פלא
 צורת אות A הוא מזל טוב עם אלה
 משה מאף פרעה הגה הושעתי

תבנית אוהל אות A אישים יזכירו
 ולישר העקוב A קומפס (=מחוגה) ישימו
 15 ובכל לשון אות A תמיד הקדימו
 זולת עברי יון אלפא המירו

אך גם ממחבר יש עוד פי המירו
 כשדים אילפא ערבי אליף הקדימו
 מוסקוביטי ראשון אות אס ישימו
 20 מצרי אתומוס בתחילה הזכירו

מספר אחד עשר הוא A בחפש
 aqua [=מים] כל נהרות כל פלגי מים
 אם בעמל איש ימצא רף ידים
 A A תמיד יקרא ולמשיב נפש

ראש אותיות אות A יושב שור מלך
 25 מן סוחר אלפבית הן לא נגרשתי
 אצל רופא אות A שלש נדרשתי
 זה משפט עיר ועם מבצר או פלך

אמריקה איים בשמי יגידו
 30 תחת תיבת צדיק פתח נוטעתי
 פתח ושוא פתח קמץ הסכנתי
 לידע הכרת אות עברים יעידו

מָה עוֹד מְלָה עַל פִּי מָה עוֹד אֲשַׁמֵּיעַ
אֶחָדֵל יַעַן אִישׁ אִישׁ הֵבִיא כָּל מִגְד
רַק אֶתְפַּלֵּל אֶל אֵל לָכֶם כְּבָגֵד 35
יַעֲטָה שְׁלוֹם, בָּנִים, אֶפְגַּע אֲבִיעַ

אִם נִכּוֹן דְּבַרְתִּי, מִי לִי יִשְׁמִיעַ
מִמֶּךָ חֶתֶן תָּמִים אֲשַׁאֵל טוֹב מִגְד
כְּסָף, זָהָב, הַיֵּנָר שְׁמֵלָה אוֹ כְּבָד
אִז מְרַחֲקִים שְׁמֶךָ יִגְדֵּל יִבִּיעַ

פירוש שיר הפתרון:

פתרון החידה הוא האות A. המוטו: הפתרון יושב בפתח המלה "האוהל", המבוטאת באיטלקית "אאוהל". 6. התינוקות בוכים אההה. 7. הברת אה משמשת לשמחה וגם לאבל. 8. בזמן הריקוד היו משמיעים 'אה' ומוחאים כף. 9. האות A סימלה ברומא חנינה, הצלה ממות. כתוב בצד: *il segno dell a indicave perdone e salvezza dal morte*. 12. משה ניצל מחרב פרעה. לא מוכן הקשר למזל שמביאה אות א. 13. האות A דומה לתבנית אוהל. 14. הקומפס — המחוגה דומה לצורת A. 16. יוון המירו א עיצור לתנועה (הערת ש"א וגה). 17. המחבר פותר החידה מוסיף עליה כי גם בלשונות אחרות הוקדמה האל"ף. בערבית האות אליף ראשונה, ברוסית קדומה נקראה 'אס'. במצרית: *a tomos*. 23. רף — רפה ידיים, חלש. 26. רומז אולי לכרטסת א"ב או לפנקס של הסוחרים. 27. אולי הכוונה לבדיקת הגרון ולאמירת א-א-א שלוש פעמים. רשום בצד באיטלקית: *carta penna e la lamajo* (נייר, עט ודיוחא) 29. אמריקה פותחת באות A. 30. המלה צדיק פתוחה בכל נטיותיה. 31. גם חטף פתח וחטף קמץ מבוטאים A. 35. אתפלל לה' שיעטה עליכם שלום כבגד. אפגע — אבקש, אתפלל.

חידה ד

אף חידה זו היא מאת שמואל חי מורפורגו מעיר וינה. שני השירים בנויים כסונטים עם זנב, חריזתם: אבבא אבבא גדגדגד דהה. משקלם: יא הברות (אנדקסילבו) ובסופי הטורים מלעיל. החידה ופתרונה לקוחים מספרו הנ"ל של אברהם חי ריגיו הכותב:

ויהי בעת ההיא חזות קשה שולח מעיר ווינא מאת שמואל חי מורפורגו

להגיד אותה בתוך ימי המשתה בין מרעים, אולי יוכלו לגלות המסוה
רוח עוועים, הנה היא ארוכה וקצרה, ופה תוארה:

צורת החידה

□

[המוטו] רְבוּעַ יְהִיָּה כְּפוּל

[שיר החידה:]

הֵן בְּשִׁלְשָׁה לִי שֵׁם תּוֹמִים נִקְרְאוּ
וּבְמִצּוֹר אֶתְכוֹנֵן אֶתְחִיל כָּל עֵבֶר
לִי הוּן בֵּיתוֹ יִתֵּן טְלִטְלָה גָּבֶר
וּבְכָל פִּינָה נִזְרַק פְּנֵי יֵרְאוּ

5 אֲנָשִׁי קְלוֹן שׁוֹשִׁים אוֹתִי יִשְׂאוּ
גָּבֶב כִּי יִסְתַּוְּפֶף עֵת יִפְרוֹשׁ אֶבֶר
אֶקְטֵן — אוֹת שְׁבֵר הוּא, אֶגְדֵּל — אוֹת שְׁבֵר
פְּקוּד שְׁקוּד קִנְצִי אֶפֶס תִּמְצָאוּ

10 מִי יִשְׂאֵנִי עַד אֶל חוּג שָׁמַיִם
מִי יוֹרִידֵנִי עַד לְבַעִיר מִתַּחַת
הָיִיתִי עַל הָרֹאשׁ עַל הַמְּתַנִּים

צְדִיק בְּרֵאוֹת רָשָׁע כּוֹרֵה לוֹ פֶּתַח
שְׁמֵנִי שׁוֹמֵם אֲז פָּרַס כַּפַּיִם
עַד כִּי נוֹשַׁע בְּאֵל מְרֻדַת שַׁחַת

15 דוֹדִים בְּמִלּוֹא פֶף נַחַת
בָּנִים וּבָנִי בָּנִים כְּשִׁתִּילִי זֵית
שִׁיבַת צִיּוֹן יֵרְאוּ וּכְבוֹד הַבַּיִת

פירוש:

1. תומים: תאומים. השם של נעלם החידה זהה בשלוש השפות. 2. אולי צ"ל:
אתכוונן את חיל. 5. ששים — בששון. 7. שבר: אסון, צרה. שבר: מזון.

8. פקוד את "שקוד". קנצי — קצה, סוף. איוב יח ב. 10. בעיר: אולי בעירת הגיהנום, כינוי לקבר? 13. שם אותי והתפלל.

בהמשך כותב ריג'יו את פתרון החידה:

ויהי כראותי אותה אמרתי אין זה כי אם דברי ספר החתום. אכן תנו אותה לי כי הלא מילתא דעבידא לאיגלוויי הוא ואפשר פי מן השמים יסייעוני לפרשה. אדיין קמתי משַׁבַּת תחכמוני, וקסת הסופר במתני, וכתבתי על לוח פתרון החידה כחידתו, חרוזתי כחרוזתו, ולבי חשק, לפותרו על השק, וכאשר דמיתי כן היה, וזה פריה:

צורת החידה

□

[מוטו] רבוע השק וכפול

פתרון שיר החידה

עֲבָרִי לֹעֵז צָרְפַת הֵן שֶׁק יִקְרְאוּ
וּבְעִיר נִינְוָה עִם שֶׁק נִרְפָּא כָּל עֵבֶר
הֵן תוֹף הַשֶּׁק הוֹן רַב יִתֵּן הַגָּבֶר
גַּם כִּי נִזְרַק הַשֶּׁק פָּנָיו יִרְאוּ

5 נוֹשְׂאֵי סֶבֶל שְׂשִׁים עֵת שֶׁק יִשְׂאוּ
גָּבַב עִם שֶׁק קָטָן אִז יִפְרוֹשׂ אֶבֶר
אֶכֶן אִם גְּדוֹל הוּא יִגְדֵּל לוֹ שְׂבֵר
בְּסוֹד דָּלַת שְׁקוֹד שֶׁקוֹ תִּמְצְאוּ

פַּעַם עִם קְדָרוֹת שֶׁק אֶלְבִּישׁ שְׂמִים
10 פַּעַם יוֹשְׁלֵף הַשֶּׁק אֶל בּוֹר מִתַּחַת
פַּעַם נִישָׂא עַל רֹאשׁ אוֹ עַל מְתַנִּים

צְדִיק בְּרֵאוֹת הֶמֶן כּוֹרָה לוֹ פֶּחַת
אִז בְּלָבוֹשׁ שֶׁק מִהַר פָּרַשׁ כְּפִים
אֶל עַל לְהִיּוֹת נוֹשֵׁעַ מִרְדַּת שַׁחַת

15 דוֹדִים, שׁוֹבָה וְנִחַת
לְכֶם אֶפְגַּע תְּהִיו כְּדָמוֹת הַזֵּית
תִּרְאוּ בְנֵי דְבִיר וְשְׂכִינַת בֵּית

פירוש:

1. לועז — איטלקית. בשלוש השפות נקרא שק. 2. יונה ג ו. תושבי נינוה לבשו שק, חזרו בתשובה ועונשם נמחל להם. 6. הציור המקובל של גנב נושא שק על שכמו. אם קטן השק ירבה שברו וכאבו. 7. אך אם גדול השק ירבה השבר — הרבה מזון, כמו: יש שבר במצרים, בר' מב א. 8. אם תפחית מ'שקוד' אות דל"ת יישאר "שקו". 11. לאות אבל, ירמיה מח לז. 12. צדיק — מרדכי, במגילת אסתר ד א. 16. אבקש עליכם שתהיו כזית רענן. 17. בית המקדש.

חידה ה

שלמה לוצינה חיבר ספר בכתב יד "לחם שלמה", פיוטים ופזמונים לחגים וזמנים, בשנת תקל"ג, 1773. בסוף הספר נרשמו שש חידות. החידה השישית היא שיר פזמון על דרך חידה על המטר. הפזמון הותאם לזמרה בלחן: "ישמח חתני בקהל אמוני" (י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א 4088). נראה כי השיר חובר כחידה לחתונה.

צורת החידה:

וצורותיו היו:

שמש שהוא אור. על כפים כסה אור (איוב לו לב) שהוא מטר; מגדל רם ועליו טי"ת רומז מטר; אגם מגדל עשבים ועליו שי"ן רומז ש עם גם: גשם [המוטו] ברכה בקרב הארץ (ישע' יט כד)

שיר החידה

טָרֶם הָיֹת עוֹלָם מְאֹז נִבְרָאתִי
שָׁגַם כָּל הַחֶלֶל אֲזִי מְלֵאתִי
אֹר חֶשֶׁף בְּעָדֵי וּמְאֹז הָיִיתִי
וּבְשִׁלְשָׁה שְׁמוֹת אֲנִי נִקְרָאתִי

5 לתועלת העולם צור הבדילני
זָכַר גַּם נִקְבָּה אֶל כְּרָאֲנִי
לְהַזְדַּוֵּג יַחַד אֶדוֹן צִוְּנִי

וְעַל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה רָם פְּקָדָנִי

כָּל הָרִים וּבִקְעוֹת הֵם מְטַחְנוּ
וְעַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה רָפְדָנוּ עֲרֻשָׁנוּ 10
וּבְקוֹלֵי קוֹלוֹת עָשִׂינוּ אֶהְבַּתְנוּ
וּפְרִינוּ וְרַבִּינוּ לְעֵין כָּל רוֹאֵינוּ

הַמוֹנֵי מַעֲלָה בְּרֵאוֹת עֲזוּתֵינוּ
חָפוּ פְּנִיָּהֶם נֶגֶד פְּנֵינוּ
וַיִּמְרוּב תְּשׁוּקָתָם לְעוֹמְתָנוּ 15
מִן חֲרָפִים יְצִיצוּ אֶת זְוִיגָנוּ

אֵל תְּשִׁיתוּ חֲטָאת כִּי זֹאת עָשִׂינוּ
כִּי הוּא חָלְקָנוּ בְּרֻצוֹן בּוֹרְאָנוּ
שָׂאֵם חֲדַלְנוּ מִמְּשַׁמְרֵתְנוּ
תַּבֵּל אוֹמְלֵל וְהִנֵּה אֵינָנוּ 20

כְּחֶתֶן לְקִרְאֵת פְּלָה יוֹצְאִים בְּנִחַת
וְקִרְאָה זֶה אֵל זֶה עוֹנִים כְּלֵי פֶחַד
וּבְאֶהְבָּה וְחִיבָה מְזַדְּוֹגִים יַחַד
וְיוֹתֵר מְשִׁישִׁים רְבוּא מוֹלְדִים כְּאֶחָד

בִּימֵי חוֹרְפֵי יַחֲשָׁקוּנוּ 25
וּפְאֶהְבַת נָשִׁים יֵאֱהָבוּנוּ
וּבְכַבֵּא עֵת קִיֻּצֵי יִשְׁנָאוּנוּ
וְלַפְעָמִים בְּקֶשׁ יִבְקָשׁוּנוּ

אַחֲרֵי סִתְרֵי בִּ"ךְ יִדְרָשׁוּנוּ
יּוֹבִילוּ שֵׁי לְאִמֵּי וְיִשְׁאַלּוּנוּ 30
וּבְעֲשׂוֹת לִי י"ה גִּיסִי"ם יִנְחֹנוּנוּ
וּבְמִזְל טָל"ה הֵמָּר יִמִּירוּנוּ

בְּעֵת כְּנִישׁוֹתָם יִזְכְּרוּנוּ

וְלֹאֲחֵר כְּמֵה יָמִים עוֹד יִשְׁאַלּוּנוּ
 35 וְכִמוּ בִיעוֹר חֶמֶץ יִבְעָרוּנוּ
 וּבִשְׁתֵּי יָדַיִם דָּחָה דָּחוּנוּ

מִדְּבָר וּמִרְעֵב אֲדוֹן שְׁמֵרְנוּ
 כְּמוֹ שֶׁגַל בְּאֶפְרַיִם תְּכַתְּרְנוּ
 וְכִמוֹ לְמֹשֶׁה בְּאֶרֶץ חָם פָּדְנוּ
 40 וְלוֹ צִינָה רְצוֹן תְּעַטְּרְנוּ

פשר צורות החידה: לשיר יש שלוש "צורות החידה"

1. שמש (שהוא אור, ו"אור" מצוי במקרא גם כמשמעות גשם).
 2. מגדל רם = ר"ת: מר, ועליו האות טי"ת יחד: מטר.
 3. שדה עשבים, אחו, הנקרא בלשון חז"ל "אגם", ועליו האות שי"ן יחד: גשם.
- פשר המוטו: הגשם הוא ברכה לארץ
 פתרון החידה: שלושת הכינויים לגשם — מטר, גשם, אור.
 שם המחבר: "מדבר שלמה לוצינה" חתום במחרוזת האחרונה, במלים מדבר,
 שגל, למשה, ולו צינה.

פירוש:

1. טרם — אותיות מטר. מאז — ומקדם. 2. שגם — אותיות גשם. המים מילאו את העולם. 3. אור — כינוי מקראי לגשם (איוב לו יא). 4-6. ה' הבדיל בין מים עליונים ותחתונים. העליונים זכרים והתחתונים נקבות. 7. המטר מדומה לזיווג, להזרעת האדמה או להזרעת המים התחתונים. מי השלוליות וכד' יוצאים לקראת הגשם כמו חתן לקראת כלה. ברכות נט ע"ב. 8. הגשם מפרה את הארץ. 9. הגשם נקרא רביעה, שכן הוא רובע (מפרה) את הקרקע. המטר הוא בעלה של הארץ. תענית ד ע"ב. 10. לגשם "היורה" קונוטציה מינית גם בתלמוד: שיורה כחץ ומוליד ומצמיח את האדמה. "המוני מעלה" — ניתן להתפרש כמוסב על המלאכים או על הכוכבים. אלה בושים מפני "עזותם" — חוצפתם — של מעשי הזיווג הנגלים להם למטה. מרוב בושה מכסים את פניהם בעננים, אך בכל זאת הם סקרנים ועל כן מציצים מבין חרכי העננים. פירוש אחר: תשוקת הגשם על הארץ (ב"ר כ' טז).
11. המים העליונים משתוקים למים התחתונים. 12. בלי גשם אין קיום לעולם. 13. ברכות נט ע"ב: "מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה" ופירוש רש"י לעניין זה: שהמים קבוצין על הארץ, וכשהטפה נופלת עליהן, טפה תחתונה בולטת לקראתה". 14. ששים רבוא — הם העשבים הצומחים בעקבות הגשם,

ונרמזים ב"אגם מגדל עשבים" שבצורת החידה. 25. הגשם נחשק בחורף.
27. הגשם שנוא לרוב בקיץ, אך בחוסר מים וביובש מבקשים גשם גם בקיץ. ראו
תענית ד ע"ב: "[הגשם] דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש". 29. בחג
הסוכות מתפללים לגשם. בתפילת הגשם בפיוט "לשוני כוננת" מושר ברמה קטע
"היה סתרי" (הערת ש"א וגה). אחרי סוכות שואלים גשמים בתפילה. סתרי" ב"ך
— רמז לכ"ב תשרי, הוא יום שמיני עצרת, זמן תפילת הגשם (הצעת פרופ' טובה
רוזן). 30. יובילו שי — אולי רומז לניסוך המים במקדש בחג הסוכות.
31. י"ה ניסי"ם — רמז גימטרי לט"ו ניסן, א' של פסח, שבו "זונחים" את ברכת
הגשם (הצעת פרופ' טובה רוזן). וכן: בחג הפסח נעשו נסים לישראל. 32. טלה —
הטל בסיכול אותיות (הצעת פרופ' טובה רוזן). במזל טלה ממירים את "ותן טל ומטר"
בבקשת הטל. 33. בעת כנישותם — בחג הסוכות, בעליה לרגל ובהתכנסות החג,
בתפילת חג שמיני עצרת, מזכירים גבורות גשמים ("משיב הרוח ומוריד הגשם"), אך
"שאלת גשמים" ("ותן טל ומטר לברכה") היא רק "אחר כמה ימים", בז' חשוון.
35. בפסח, זמן ביעור חמץ, מפסיקים להזכיר גשם בתפילה. 38. שגל — מלכה.
39. פדנו כמו שפדית את משה במצרים. 40. לוואי שתעטרנו רצונך כמו שצינה
ומגן מקיפים ומגינים על נושאם.